

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

KÁRPÁTALJA MAGYARSÁGA A RENDSZERVÁLTOZÁS FORGÓSZELEBEN

A kelet- és a közép-kelet-európai rendszerváltozások kezdeteit, mint a korszakváltás elindító eseményeit, senki sem tudja konkrétan meghatározni, hiszen a korszakváltások rendszerint történelmi folyamatok eredményeként, és az egyes történések következményeként jelentkeznek. Érzékelhetjük viszont az egyre gyakrabban érkező jelzéseket: a társadalom egyes csoportjainak váratlan megnyilvánulásait a kezdeti izgatottságtól a keserves vajúdásig, s mindezt az éppen regnáló hatalom ideges válaszait, aztán azt tapasztaljuk, hogy már benne is vagyunk az események kellős közepében. Negyedszázad távlatából már akár jó adag humorral is visszautalhatunk egykori helyzetünkre. A vicc nyelvére lefordítva nyakunkon volt a disznóvágás, oszt se szalma a kéz alatt, se disznó az ólban. Bizony, bevallhatjuk, nem voltunk felkészülve a rendszerváltozásra, mindezek ellenére vegyük számba a régió társadalmainak jelzéseit.

Mivel is kezdődött? Magyarországnak bizonyára '56-tal, Csehszlovákiának '68-cal, Lengyelországnak a Szolidaritással, Romániának a temesvári forradalommal, a Ceausescu-házaspár kivégzésével, a Szovjetunióknak pedig... A gorbacsovi bel- és külpolitikával? Csernobillal? A krími tatárok tüntetésével a Vörös téren? Igen, vitathatatlan a felsorolt tények fontossága, én azonban – egy picivel messzebb merészkedve az időben – Brezsnyev halálát jelölném meg origóként. Az akkori idők hangulatának érzékeltetése végett most felidézek egy korabeli moszkvai életképet. A túlzásfolt metró egyik utasa a Pravdába mélyedve a gyászrovatot böngész. Észreveszi, hogy egy szorosan mögötte álló utastárs nyakát nyújtogatva potyán szeretne információhoz jutni, de ez rászól: Ne erőlködjön, polgártárs, még nincs benne. Amire ön vár, azt majd az első oldalon közlik. Ma is azt mondhatjuk, nincs ebben semmi túlzás, ez volt maga a valóság, az ország titkon már hosszú ideje erre várt. S amikor végre 1982 novemberében bekövetkezett, az emberek egyszerűen szomorúságot mutató álarcot öltöttek, de szemeik izgatottan, felszaba-

dult örömet és kérdéseket közvetítve villantak össze. Ma is biztos vagyok benne, hogy nem az ember halálának, hanem a küszöbön álló változásnak örültek, amelyre már tíz évet sem kellett várni.

Egy túlzottan óvatos írókollégám, amikor a krími tatárok 1987-es moszkvai tüntetéséről már a sajtó is beszámolt, ekképpen töprengett: Képzeltbeli kötelékeink oldódását valóban érezzük, de ezután honnan fogjuk tudni, hol a határ, hogy meddig merészkedhetünk? Mert nem kétséges, hogy a hatalom lecsap, ha túl messzire mennénk, mint ahogy volt is erre példa az utóbbi évtizedekben nem egyszer. A kollégának, aki mind ez ideig a hatalom kegyeltje volt, a maga ideológiai szempontjai tekintetében igaza lehetett, de voltak a kárpátaljai értelmiség soraiban jócskán, akik egy valóságosabb demokrácia közelgéseként értékelték a kérdéses helyzetet. S ettől a ponttól már nem a nagyrégió rendszerváltásának szakaszairól folyik a beszéd, hanem arról, hogy a kárpátaljai magyar lakosságra hogyan hatottak a szovjet vagy az ukrán belpolitika földrengései, hogy a földmozgásokat kísérő forgószelekben hogyan próbáltunk megkapaszkodni, majd megmaradásunk érdekében kihasználni a változások kínálta lehetőségeket. Mert voltak közösségünknek olyan értelmiségi képviselői, akiket nem értek váratlanul és felkészületlenül a változást hozó események, akiknek volt már bizonyos ellenzéki múltjuk, s talán történelmi tapasztalatuk is. Személyes érintettség okán nem én folytatom a gondolatot, hadd szólaljon meg az újságíró: *„Bő negyedszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy az 1944-es fordulat után a lefejezett és megfélemlített kárpátaljai magyarság szakítson a visszahúzóds és a passzív ellenállás taktikájával (...), tudatossítsa sajátos helyzetét, és hozzálasson a kisebbségi létből adódó feladatainak megfogalmazásához. Zömében az ungvári egyetem magyar szakos diákjaiból (...) alakult meg 1967 novemberében a Forrás Irodalmi Stúdió, amely nemcsak a fiatal költők és írók szárnypróbálgatásainak adott szervezeti keretet, de úttörő szerepet vállalt a magyarság érdekvédelmi törekvéseiben is. A Stúdió tagjai – nagyrészt az őket ért irodalmi és ideológiai vonatkozású támadásokra válaszolva – 1971 őszén először vetették papírra a területi pártbizottsághoz eljuttatott hivatalos beadványukban a magyar kisebbség sérelmeit és panaszait.”*¹¹

Az idézetben főszerepet játszó Beadvány a Forrás tagjainak a párt napilapjában névtelenül közzétett augusztus 20-ára időzített durva ideológiai támadásra² megfogalmazott és mintegy háromszáz aláírással támogatott válasza volt, amelyet 1972 tavaszán mindjárt egy újabb, a lenini nemzetiségi politika elveire hivatkozó, az SZKP Központ Bizottságának Politikai Bizottságához és a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsához címzett 2. számú Beadvány

követett. Ez a memorandum, melyet már ezer s néhány száz aláírás erősített, az anyanyelvi oktatás megoldatlanságában jelölte meg a kárpátaljai magyarok legfőbb gondját, aláírói kérték a magyar nemzeti kisebbség kollektív jogainak elismerését. A dokumentumban felvetett közösségi panaszok kivizsgálására hivatalos bizottság létesült, a szerzők (Kovács Vilmos, S. Benedek András, Fodó Sándor), valamint a szövegezésben és terjesztésben, aláírásgyűjtésben részt vállaló diákok után titkosszolgálati hajszá indult. Többedmagammal (S. Benedek András, Tóth István, Fodor Géza), tanulmányainkat kényszerből megszakítva, hamarosan a szovjet hadsereg soraiban találtuk magunkat, s velünk szemben érvénybe lépett egy nyolc-tíz esztendő szilencium. A Beadvány hatását illetően azt kell mondanunk, hogy egyfelől talán rontott helyzetünkön, mert a hatalom a „magyar burzsoá nacionalizmus” ellenében meghirdette „az ideológiai harc fokozását”, másfelől viszont a dokumentumban felsorolt problémák tüneti kezelésére vezető pozícióba juttattak néhány, a rendszert feltételek nélkül kiszolgáltatni hajlandó magyart.

A viszonylag rövid életű gorbacsovi korszakból a kárpátaljai magyarok életének több, jelentős eseményét is rögzíti a krónika, most azonban két igazán fontos részletre hívom fel a figyelmet. Az egyik az, hogy a '80-as évek második felében érkező társadalmi-ideológiai enyhülés Kárpátalján a civil szerveződésben már kellően összekovácsolódott, tette kész értelmiséggel rendelkező magyar közösséget talált³. A másik tulajdonképpen ebből a helyzetből következett. 1988 decemberében a Kárpáti Igaz Szóban már megjelenhetett egy emlékezés a '44 novemberében Szolyvára hurcolt magyar férfiakról, néven lett nevezve a *láger*; s ezzel megdőlt a legnagyobb tabu. Ettől kezdve folyamatosan láttak napvilágot az ártatlanul elhurcoltak emlékezései, levelei, előkerültek a lágerirodalom termékei, az emberek településenként hozzáláttak a veszteséglisták elkészítéséhez.

De Ukrajna-szerre is fellángoltak a nemzeti ébredés tüzei. Létrejött a Tarasz Sevcsenko Anyanyelvi Társaság, ennek példáját követve 1989 február 26-án Ungváron megalakult a kárpátaljai magyarság kulturális és politikai-érdekvédelmi szervezete, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. A regnáló hatalom mindent elkövetett, hogy szabályozza, illetve saját embereinek beépítésével fékezze és szabotálja tevékenységét. Érdemes felidézni mindjárt az alakuló közgyűlés lázas hangulatát. A hatalmi háttér támogatásával ketten pályáztak az elnöki székre: Balla László, a Kárpáti Igaz Szó nyugalmazott főszerkesztője és Petro Lizanec, az ungvári egyetem magyar tanszékének vezetője, de a teremben megjelent félezer alapító tag másként vélekedett, s ott az ő akaratuknak

kellett érvényesülni. Az emberek közfelkiáltással Fodó Sándort akarták elnöknek. Ekkor Fodó munkahelyi főnöke, Lizanec professzor azzal a nevenséges érvvel állt elő, hogy még nem írta meg a disszertációját. „Megírjuk helyette!” – zúgott fel a tömeg, s e pillanattól kezdve megszűnt minden ellenállás. Küzdelemmel teli, eseménydús hónapok következtek, amíg a Szövetséget törvényesítette a hatalmi gépezet, aztán a KMKSZ néhány év alatt az egész Kárpát-aljára kiterjesztette hatáskörét, kiépítette politikai és szakmai intézményeit. A szekér elindult – mondta találóan az egyik idős, köztisztelőnek örvendő alapító tag, s a mondás hamarosan szállóigévé lett.

Fentebb már történt utalás az egykori Forrás Stúdió tagjainak a változásokban játszott szerepére, s hogy ez nem oktalan szócséplés csupán, arra szolgálja, hogy igazolásul Fodó Sándor szavai, aki már a KMKSZ tiszteletbeli elnökeként, egy ünnepi alkalom kapcsán a következő módon fogalmazott: „A „szovjet-magyarok” fogalmát bevezetni szándékozó, és meglévő iskolahálózatunkat is folyamatosan romboló hatalmi szándék legalább részben megtorpant ellenállásunkon, és így sokban ennek köszönhető, hogy a rendszerváltozás után sok mindent sikerült megvalósítani korábbi törekvéseinkből. Az egykori egyetemisták, Forrás-tagok egyéni helytállása jelentette azt a bázist, amelyen immár egy évtizede megalakulhatott a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Ezért mondtam már ki több fórumon: a Forrás a KMKSZ előképe volt.”⁴ Azóta eltelt több mint másfél évtized, ám a Forrás szerepének társadalmi megítélése nem változott. A '72-es Beadvány 40. évfordulójára szervezett tudományos konferencia⁵ tanulságait összefoglalva dr. Orosz Ildikó kijelentette, hogy a két Beadvány nélkül a kárpátaljai magyarság ma sokkal hátrányosabb helyzetben lenne, s szinte bizonyos, hogy Beregszászban nem lenne magyar főiskola.

Ez volt a nem egészen dicstelen múlt. De mit mond, és mire figyelmeztet a jelen?

A kárpátaljai magyarok – akárcsak az elszakított nemzetrészek magyarjai mindenütt – politikai értelemben megosztottak. Beszédes adat, hogy az ukrainai parlamenti választásokon a KMKSZ jelöltje mindössze egy alkalommal tudott győzni, míg a Szervezetből kiváltak új politikai tömörülése, az Ukrainai Magyar Demokrata Szövetség – igaz, az éppen aktuális hatalom támogatásával – négy alkalommal is mandátumhoz jutott. Bárhogya is csűrjük-csavarjuk a magyarázkodást, igencsak bosszantó tény ez. Hol követtük el a hibákat? Az elsőt már 1990-ben, amikor a Szövetség jelöltje, első elnöke önhatalmilag átengedte a biztos győzelmet ígérő beregszászi választási körzetet a Beregvidék legismertebb zöldbárójának, Vaszil Sepának, maga pedig a nagyszőlősi járás-

ban próbált mandátumhoz jutni, ám a kétfordulós versenyben a RUH helyi vezetői által megígért ukrán támogatás ellenére alulmaradt. Ez volt a KMKSZ akkori vezetésében az első nagy szakítópróba, mert az elnökség Beregszász képviselő tagja, Dalmay Árpád kezdeményezésére Sepával szemben a beregszásziak Molnár Bertalan személyében csak azért is más magyar jelöltet állítottak. Négy esztendő múlva, 1994-ben Fodó Sándor újra elindult a képviselőválasztáson, de ekkorra már még inkább elmélyültek az árkok a Szövetség elnökségében is, s a beregszászi lobbisták Tóth Mihályt, a KMKSZ korábbi elnökségi tagját, de a választások idején már, mint az ukrán kormány beregszászi járási elnöki megbízottját indította a KMKSZ elnökével szemben. Fodó Sándor ebben a tornában is alul maradt, nyerni tudott viszont Kovács Miklós 1998-ban, s négy év múlva, 2002-ben csak kevésen múltott, hogy nem újíthatta meg mandátumát a következő ciklusra. Mert az első eredmények alapján minimális fölényrel győzött ugyan, azonban a vele szemben induló Gajdos István, a Beregvidék egyik akkori vezetője hatalmi eszközök bevetésével néhány vitatott településen érvénytelenítette a választási eredményeket. Nem túlzok, ha kijelentem, hogy a kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezetek szembenállásában ez volt a legkritikusabb eset, aminek következtében a felek közötti ellentétek kibékíthetetlenek lettek. Ennek következményeként aztán még inkább kiteljesedett a kárpátaljai magyarság politikai megosztottsága. Az így előállt helyzet újabb, egész nemzetközösségünkre kiterjedő feszültségeket okozott: barátságok bomlottak szét, jó ismerősök, rokonok kerültek egymással szembe. Tapasztalatból tudjuk, mindez mivel jár: az egymással civakodó pásztorok látán szétszéled a nyáj, s amikor a leginkább számítanánk a „tömegek” politikai támogatására, például a parlamenti vagy önkormányzati választások idején, a szavazatszámállásakor derül ki, hogy a polgárok jelentős része különböző ukrán pártok korteseire hallgatva össze-vissza szavazott, míg a KMKSZ jelöltjei legfeljebb 18000 – 20000 szavazatot tudtak összekaparni. Magánbeszélgetésekben született vélemények és óvatos politikai prognózisok alapján – sokan úgy véljük, hogy ez az állapot az egyhelyben topogáshoz talán elég lehet, a továbblépéshez azonban kevés.

Néhány éve egy helyhatósági választás kapcsán megkerestek a Kárpáti Igaz Szótól, hogy a magyar érdekvédelmi szervezetek esélyeiről kérdezzenek. Akkor – többek között – ezt válaszoltam: „*A gödörből, melyet magunknak kapartunk, meglátásom szerint egyetlen módon juthatunk ki, s ez – továbbra is – a békiülés útja. Így látán ezt Fodó Sándor is, a KMKSZ első, alapító elnöke, aki rövid, tragikus élete utóbbi két-három évében nem egyszer sajnálkozva beszélt a kárpátaljai magyarság*

áldatlanná lett politikai helyzetéről, amelyet bizonyos, tévesen meghozott döntések következményeként tartott számon. Azóta sok minden változott ugyan, de a megosztottság változatlanul fennáll, tovább rombolja a közösségi esélyeinket, és közvetve ugyan, de negatív hatással van a kultúrára is. Ebből lassan mindenkinek kezd elege lenni, fogytán a türelem. Ki kell végre mondani, hogy amennyiben vezetőink képtelenek egymással szemben, a magyarság érdekében kompromisszumra jutni, kénytelenek leszünk megvárni társadalmi-érdekvédelmi szervezeteink tisztújító közgyűléseit, ahol a demokrácia szabályai szerint ismét a tagság kerül döntéshozó helyzetbe. Köztudott, hogy vannak az elnöki szerepre erre megfelelő, megfontolt, minőséges képzésben részesült, az államnnyelvet anyanyelvi szinten beszélő kádereink itt is és amott is. Másképpen: vezetőváltásokra van szükség, ráadásul mindkét oldalon, amelyre a felkészülést máris el lehet kezdeni.”⁶

Ma a KMKSZ-nek (2014 márciusától) dr. Brenzovics László személyében új elnöke van, akit a tagság és a hatalom is sokkal inkább elfogad elődjénél, Gajdos István pedig, hogy ne álljon egy újból aktuálisvá válható szervezeti összefogás útjába, lemondott tisztségéről.

A soron következő ukrainai parlamenti választásokra készülve (2014. október 26.) a kárpátaljai magyarok számára – a KMKSZ és magyar kormány határozott kérése ellenére – ez alkalommal sem hoztak létre magyar többségű választási körzetet. Ugyanakkor Porosenko elnök pártja saját fölényes, lekezelő megnyilatkozása ellensúlyozására felkínálta a KMKSZ elnökének a lista 62., biztos befutónak mondott helyét. Fura egy helyzet. Olyan kegyet kell elfogadni a hatalomtól, amelyre legkevésbé vágyakozunk. De visszautasítani sem lehet, mert azt egyértelműen barátságtalan gesztusként értékelnék, így nem marad más hátra, mint legalább látszólag azonosulni a hatalmi párt törekvéseivel, és lenyelni ugyanazt a békát, amelyet az utóbbi időkben a Gajdos István fejére kiabáltunk.

Mint látható, rendkívül szeszélyes mifelénk a politikai széljárás, amely időnként e helyzetjelentés címében már jelzett forgószéllé erősödhet. Az ukrán Szvoboda párt aktivistái eddig csak a vereckei honfoglalási emlékmű elleni rendszeres rohamaikkal, a magyar településekre is benyomuló demonstrációkon harsogott magyarellenes jelszavaikkal vonták magukra a figyelmet, de a polgárháborús helyzetben – félünk – sokkal messzebbre merészkedhetnek. Ez a legtöbb ukrainai magyar és nem magyar, ám békés természetű állampolgárban rémületet kelthet, ezért a kárpátaljai magyarság joggal várja el vezetőitől, hogy szervezeti struktúráját, a sajtó nyilvánosságát felhasználva, Magyarország diplomáciai támogatását kérve komolyan felzárkózzanak a közösség védelmére, hogy elejét vegyék bármilyen, elle-

nünk lobbantott nemzetiségi konfliktusnak, mert a jövőre tekintve – valószínűleg – ezzel is számolnunk kell. Ezért ad számunkra megnyugvást és biztonságérzetet, ha zsebünk mélyén ott érezzük a magyar útlevelet.

Az időkeret szűkössége miatt épp csak megemlítjük, hogy lehetséges a témának több más szempontú megvilágítása is, kimondottan tömören azonban csak csak arról beszélünk, hogy a rendszerváltozás forgószelei közül a politikaival szinte egyenlő mértékben a gazdasági anomáliák rázták meg igazán, és zilálták szét magyar közösségeinket. A szovjet népgazdaság szétesésével úgy az állami, mint a kollektív (mezőgazdasági) szférában tízezrek munkahelye szűnt meg, de a közoktatás finanszírozásának hiányosságai is százakat kényszerítettek állásaik feladására, új megélhetési lehetőségek keresésére. Ezek indultak neki a magyar határnak, újabb ezrek pedig a kishatárforgalom lehetőségeit kihasználva, üzemanyag- és cigarettacsempészettel próbáltak – általában jelentős sikerrel – gazdasági előnyökhöz jutni. Ez az állapot részben ma is fennáll, s úgy a magyar kormánynak, mint a kárpátaljai magyarság vezetőinek azon is el kell gondolkodnia, hogy a magyar állam egyre bőkezűbben juttatott támogatásait miként lehetne átstrukturálni a kultúra és a felsőoktatás bőkezű szponzorálása mellett egy gazdaságélénkítő, és a szülőföldön maradást is hatékonyan ösztönző gazdasági erővé.

JEGYZETEK:

¹ Móricz Kálmán: Kárpátalja sorsfordulói. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2001, 144. o.

² Elidegenedés? Kárpáti Igaz Szó, 1971. 08. 20. A szerkesztőségi cikk szerzője Balla László főszerkesztő, aki később ekként magyarázkodik: „Az Elidegenedés? publikálását sokan a rovásomra írják, s úgy érzem: nem ok nélkül. Magam is sokat töprengtem, szabad-e ezt a lépést megtennem. De másrészt viszont: vajon elkerülhető lett volna? Kétségtelen, hogy a szemellenzős pártpolitika szempontjait markánsan kifejező, jó szándékú alkotók írásait elmarasztaló cikk közléséért felelősség terhel, akkor is, ha a tőlünk elvárt, ennél sokkal élesebb szövegből sikerült valamit lefaragnom. Mindamelllett még ma is úgy látom, hogy akkori függelmi viszonyomban nem volt módom rá, hogy megtagadjam a kapott utasítás teljesítését.” (Balla László: Szegény ember vízzel főz (Visszaemlékezések 1947 – 1987) PoliPrint, Ungvár, 2002.)

³ 1984-től sorra alakultak a hagyományörző művelődési körök: Beregszászban az Illyés Gyula nevét viselő Magyar Könyvklub, a munkácsi II. Rákóczi Ferenc Művelődési Kör, a nagyszőlősi Bartók Béla Kör, a gáti Kovács Vilmos Kör, stb.

⁴ Fodó Sándor: A Forrás a KMKSZ előképe. Kárpátaljai Minerva, II. kötet, 1 – 2 füzet. Budapest – Beregszász, 1998. 55-56. o.

⁵ A 72-es Beadvány. Nemzetiségi és oktatáspolitikai a '60 – '70-es években a Szovjetunióban. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének konferenciakötete, szerk.: Darcsi Karolina, Dobos Sándor. PoliPrint, Ungvár, 2013.

⁶ A nyomtatott lapszám hiányában részlet a kéziratból.